

САМОЗАЙНЯТА ОСОБА ЯК ОКРЕМИЙ СУБ'ЄКТ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

SELF-EMPLOYED PERSON AS A SEPARATE SUBJECT OF EMPLOYMENT RELATIONSHIP

Соцький А.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри юриспруденції
Чернівецького інституту
Міжнародного гуманітарного університету

Для детальнішого визначення самозайнятої особи як суб'єкта трудових правовідносин було проаналізовано деякі нормативно-правові акти та наукові дослідження. У процесі дослідження нами було встановлено, що до самозайнятих осіб належать особи, що займаються індивідуальною трудовою діяльністю, яких ми визначаємо як фізичних осіб, які реалізують своє право на працю шляхом зайняття незалежною трудовою діяльністю, реєструють таку діяльність у порядку, встановленому чинним законодавством України, та в межах такої діяльності отримують відповідний статус, не є найманими працівниками або фізичними особами – підприємцями. Відмічається, що значним недоліком національного законодавства є те, що у трудовому законодавстві немає належного визначення щодо правового статусу самозайнятої особи.

Досліджуючи поняття самозайнятої особи як суб'єкта трудових правовідносин, визначено, що категорія «самозайнята особа» є спеціальним правовим статусом фізичної особи, а поняття «самозайнята особа» та «фізична особа – підприємець» співвідносяться між собою як ціле та частина, більш загальне та конкретне відповідно.

Зроблено висновок стосовно того, що правовий статус самозайнятої особи слід визначити як встановлену відповідно до чинного нормативно-правового регулювання особливості правової ідентифікації самозайнятої особи у системі права та правовідносин. Виділено такі правові ознаки: це фізична особа – людина, яка виступає учасником цивільних, господарських, податкових, трудових, соціально-забезпечувальних та інших видів правовідносин та володіє для цього необхідним обсягом правосуб'єктності; самозайнята особа – це активний та ініціативний суб'єкт правовідносин, який діє на власний ризик та для задоволення власних потреб й інтересів. Шляхом державної підтримки отримує додатковий обсяг правових можливостей самостійної зайнятості населення; самозайнята особа, поряд із додатковими можливостями щодо реалізації власних потреб, набуває також і відповідний перелік додаткових потреб, залежно від особливостей провадження власної діяльності.

Аналізуючи нормативно-правові джерела, доходимо висновку, що згідно з законодавчим визначенням поняття «самозайняті особи», «особи, що забезпечують себе роботою самостійно», «особи, що здійснюють незалежну професійну діяльність» не є тотожними. Навіть більше, поняття «особи, що здійснюють незалежну професійну діяльність» потребує уточнення шляхом внесення відповідних змін до законодавства.

Ключові слова: трудове право, трудові правовідносини, матеріальна відповідальність, роботодавець, працівник.

For a more detailed definition of a self-employed person as a subject of labor relations, some legal acts and scientific studies were analyzed. In the course of the study, we found that self-employed persons include individuals engaged in individual labor activity, which we define as individuals who exercise their right to work by engaging in independent labor activity and register such duality in the manner established by the current legislation of Ukraine, and in the framework of such activities receive appropriate status, are not employees or individuals entrepreneurs. It is noted that a significant drawback of national legislation is that the labor legislation does not adequately determine the legal status of a self-employed person.

Studying the concept of a self-employed person as a subject of labor relations, it is determined that the category of "self-employed person" is the special legal status of an individual, and the concepts of "self-employed person" and "individual entrepreneur" are related as a whole and part, more general and specific, respectively.

It is concluded that the legal status of the self-employed person should be defined as the peculiarity of the legal identification of the self-employed person in the system of law and legal relations, established in accordance with the current regulatory legal framework. The following legal features are distinguished: it is an individual – a person who acts as a participant of civil, economic, tax, labor, social security and other types of legal relations and possesses the necessary amount of legal personality; a self-employed person is an active and proactive legal entity who acts at his own risk and in order to meet his own needs and interests. Gains additional legal capacity for self-employment through public support; the self-employed person, in addition to the additional capacity to meet their own needs, also acquires an appropriate list of additional ones, depending on the peculiarities of conducting their own activities.

Analyzing regulatory sources, we conclude that the legislative definition of the concepts of "self-employed people", "people who provide themselves with work independently", "people who carry out independent professional activities" are not identical, moreover, the concept of "people who carry out independent professional activity" requires clarification by amending legislation.

Key words: labor law, labor relations, liability, employer, employee.

Постановка проблеми. Найчисельнішою групою суб'єктів трудового права є громадяни. Вони можуть виступати в ролі найманих працівників, підприємців-роботодавців, а також працюючих власників. Як сторони трудових правовідносин вони володіють трудовою правосуб'єктністю, яка включає в себе правоздатність і дієздатність. Трудова правосуб'єктність – це не лише обов'язкова фактична здатність до праці, це такий рівень розвитку розумових і фізичних здібностей суб'єкта, який за певних умов (досягнення певного віку, відповідність стану здоров'я виконуваній роботі, наявність вольового критерію) визначає його здатність до систематичної, врегульованої нормами права трудової діяльності. Отже, трудова правосуб'єктність є підставою використання суб'єктом його права на працю. Реалізується це право шляхом укладення трудового договору.

Стан опрацювання зазначеної проблематики. Окремим питанням правового впорядкування забезпечення самозайнятості населення та питанням визначення поняття та правового статусу самозайнятих осіб приділяли увагу такі науковці, як Н.Б. Болотіна, О.В. Бігняк, В.С. Венедиктов, Г.М. Жарков, Д.О. Жоравович, М.І. Іншин, Р.Л. Капченко, О.С. Кільницька, Г.І. Купалов, В.В. Лазор, С.В. Лозовой, П.Д. Пилипенко, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, С.М. Черноус, І.М. Якушева, О.М. Ярошенко та інші. При цьому відмічаємо, що правове становище самозайнятих осіб є доволі складним юридичним феноменом, який довгі роки породжує гострі наукові дискусії серед вітчизняних та зарубіжних фахівців у сфері права.

Мета статті полягає у дослідженні правового статусу самозайнятих осіб як суб'єктів трудових правовідносин та визначенні специфічних рис цього поняття.

Виклад основного матеріалу. Бурхливий розвиток ринкових відносин та початок змін економічного життя, переосмислення структури і принципів ведення господарювання на території України, а також побудова вільних відносин, які своєю чергою засновані на свободі підприємницької діяльності, зумовило те, що шляхом зацікавлення в індивідуальному самостійному ризику і відповідальності за результати своєї діяльності в економічний та правовий простір було введено категорію самостійної зайнятості, індивідуальної трудової діяльності та самозайнятої особи.

Самозайнятістю, на часі є специфічним трудовим процесом, за допомогою якого самозайнята особа забезпечує себе всіма необхідними умовами для отримання вигоди, особисто створює для себе належні й безпечні умови праці, вирішує, як і яким чином (способом) вести свою трудову діяльність, на власний ризик вчиняє ті чи інші дії, пов'язані зі здійсненням останньої. Результатом такого процесу є певний матеріальний дохід для самозайнятої особи, оскільки її праця має оплатний характер.

Слід відзначити, що характерною ознакою трудових правовідносин є наявність широкого кола суб'єктів, які можуть бути їх учасниками.

Основним джерелом в галузі трудового права є Кодекс законів про працю. Згідно з ч. 1 ст. 3 Кодексу законодавство про працю регулює трудові відносини працівників усіх підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами [1]. З огляду на це можна зробити висновок, що Кодекс законів про працю може регулювати відносини самозайнятих осіб лише у разі, якщо останні виступають роботодавцями для інших осіб.

Діяльність тих фізичних осіб, які вибрали інший вид самостійної зайнятості (наприклад, лікарської практики, художньої, викладацької діяльності, аудиторів тощо), провадиться у порядку, встановленому для фізичної особи – підприємця, з дотриманням вимог отримання відповідних ліцензій у разі встановлення законодавством такого обов'язку [2].

У науковій доктрині, зокрема, містяться різні підходи до розуміння такої категорії, як самозайнята особа. Так, на думку Г.І. Купалова, до самозайнятих осіб належать ті особи, що працюють не за наймом, а саме роботодавці (власники, що працюють), зайняті індивідуальною (самостійною) трудовою діяльністю, члени сім'ї, що працюють безкоштовно [3, с. 4]. Із такого твердження виходить, що визначальною рисою самозайнятої особи є реалізація права на працю без вступу у відносини «влади і підпорядкування» з роботодавцем, тобто без укладення трудового договору.

Схожою є думка О.С. Кільницької, яка пропонує визначити самозайняту особу як таку, що працює не за наймом, а має власну справу [4, с. 97]. Проте таке визначення має досить загальний характер і з нього не слідє будь-яких характерних відмінностей, що притаманні самозайнятості як окремому виду зайнятості населення.

Поширеним поглядом у науці трудового права є те, що самозайнята особа – це така особа, яка самостійно організовує свою працю за власні кошти, має у наявності засоби виробництва, несе відповідальність за виготовлену продукцію та самостійно реалізує її [5, с. 9]. Запропоноване визначення є більш влучним, хоча і потребує деякого уточнення. Не можна повністю погодитись із тим, що самозайнята діяльність здійснюється тільки за власний коштів, адже до організації можуть бути залучені кошти і ресурси третіх осіб. Тому самозайнятість можна характеризувати як діяльність, яка здійснюється на власний ризик особи, що несе відповідальність за результат своєї діяльності (майнову, адміністративну, кримінальну тощо).

Враховуючи норми і загальні положення наукової доктрини, доцільно відзначити, що поняття «фізична

особа» та «самозайнята особа» мають як спільні, так і відмінні риси. Зупинимося на спільних правових ознаках, а саме: 1) і фізична, і самозайнята особа за своєю правовою сутністю – це людина як учасник правовідносин; 2) у правовідносинах і фізична, і самозайнята особа виступають від власного імені, яке складається з прізвища, імені та по-батькові, які надаються згідно із законом; 3) правосуб'єктність самозайнятої особи є складовою частиною правосуб'єктності фізичної особи; 4) категорія «самозайнята особа» є спеціальним правовим статусом фізичної особи.

Поряд із цим наведені поняття є різними, а тому мають окремі відмінні правові характеристики:

1) різними є момент і підстави набуття правосуб'єктності фізичною та самозайнятою особами: правосуб'єктність фізичної особи складається з частин: правоздатності, дієздатності та деліктоздатності. Правоздатність настає з моменту народження, а настання відповідних обсягів дієздатності і деліктоздатності пов'язане із досягненням визначеного законодавством віку, одруження або наданням дієздатності. Своєю чергою набуття правосуб'єктності самозайнятою особою пов'язане з однією з таких необхідних умов або певною їх комбінацією: державна реєстрація, отримання відповідного свідоцтва про право на заняття незалежною професійною діяльністю, реєстрація в уповноваженому органі, отримання ліцензії;

2) різні правові характеристики місцезнаходження наведених осіб: місцем проживання фізичної особи є житло, у якому вона проживає постійно або тимчасово, що ж до самозайнятої особи, то важливою правовою характеристикою її правового статусу є її місцезнаходження, яке не завжди є тотожним місцю проживання. В окремих випадках до такого місцезнаходження законодавством встановлені окремі вимоги щодо характеристик робочого місця, його знаходження в межах певного округу, адміністративно-територіальної одиниці, обладнання, надання реквізитів для державної реєстрації. Місцезнаходження розглядається як засіб зв'язку з самозайнятою особою;

3) поняття «фізична особа» є універсальним та позначає людину як учасника будь-якого виду галузевих правовідносин, тоді як поняття «самозайнята особа» визначає особливий правовий статус, якого набула фізична особа і який відображає її як учасника насамперед правовідносин, пов'язаних із господарською та незалежною професійною діяльністю;

4) самозайнята особа за одним своїм видом господарської або незалежної професійної діяльності може виступати одночасно у статусі роботодавця і працівника, страховальника і застрахованої особи, тоді як фізична особа за одним із видів своєї трудової діяльності може бути або роботодавцем та страховальником, або працівником та застрахованою особою;

5) презюмується, що самозайнята особа за своїм правовим статусом належить до зайнятого населення, тоді як фізична особа може бути як зайнятою, так і безробітною.

Надалі розмежуємо такі подібні поняття, як «фізична особа – підприємець» та «самозайнята особа»: 1) поняття «самозайнята особа» та «фізична особа – підприємець» співвідносяться між собою як ціле та частина, більш загальне та конкретне відповідно; 2) фізична особа – підприємець провадить діяльність, пов'язану з отриманням доходу, яку здійснює на власний ризик та систематично, своєю чергою поняття «самозайнята особа» позначає, крім фізичних осіб – підприємців, осіб, які провадять незалежну професійну діяльність, діяльність, яка може бути спрямована на досягнення інших, не пов'язаних з отриманням прибутку (соціальних, професійних, культурних, мистецьких, наукових та інших) цілей; 3) поняття «фізична особа – підприємець» відображає фізичну особу як суб'єкта підприємництва та господарювання, тоді як

поняття «самозайнята особа» є більш широким та застосовується в тому числі для цілей законодавства про зайнятість населення, податкового законодавства, а також законодавства про соціальне забезпечення.

Вищевикладене дозволяє дійти висновку, що до самозайнятих осіб належать особи, що займаються індивідуальною трудовою діяльністю, яких ми визначаємо як фізичних осіб, які реалізують своє право на працю шляхом заняття незалежною трудовою діяльністю та реєструють таку діяльність у порядку, встановленому чинним законодавством України, та в межах такої діяльності отримують відповідний статус, не є найманими працівниками або фізичними особами – підприємцями.

Актуальним та водночас проблемним питанням є набуття правового статусу самозайнятих осіб, оскільки у законодавстві і досі є прогалини стосовно цього питання. Відсутність статусу самозайнятої особи, порядку його набуття, втрати та інше має наслідком те, що особа має або набути правового положення фізичної особи – підприємця, або займатися незалежною професійною діяльністю. Слід зауважити, що особа має право провадити незалежну професійну діяльність лише у разі державної реєстрації такої діяльності відповідно до вимог чинного законодавства України [6].

Самозайняті особи поєднують у собі характеристики власника капіталу, роботодавця і управлінця. Основна їх відмінність від інших соціальних груп – наявність функцій управління капіталом і особистої праці.

Тому фізична особа, яка отримує доходи від здійснення господарської діяльності, повинна стати на податковий облік як самозайнята особа, що здійснює незалежну професійну діяльність, з метою уникнення притягнення до юридичної відповідальності.

Проблема правового статусу особистості важлива й багатогранна. Вона порушує всю діалектику відносин людини й суспільства, громадянина й держави. На думку П. Пилипенко, правовий статус – це явище об'єктивної дійсності, що не характеризує учасника правовідносин, а є середовищем, у якому суб'єкти права набувають ознак (правосуб'єктності) і стають суб'єктами правовідносин [7, с. 142].

Правовий статус будь-якого суб'єкта має власну структуру, яка складається з правоздатності та дієздатності. Сукупність цих складників зазвичай у наукових джерелах називають правосуб'єктністю, яка має певні особливості

залежно від галузевої належності, тобто універсальної правосуб'єктності не існує: права й обов'язки зумовлюються нормами певної галузі права.

Висновки. З метою можливості подальшого аналізу самозайнятої особи як суб'єкта трудового права та трудових правовідносин доцільно виділити такі правові ознаки: це фізична особа – людина, яка виступає учасником цивільних, господарських, податкових, трудових, соціально-забезпечувальних та інших видів правовідносин та володіє для цього необхідним обсягом правосуб'єктності; самозайнята особа – це активний та ініціативний суб'єкт правовідносин, який діє на власний ризик та для задоволення власних потреб і інтересів, отримує додатковий обсяг правових можливостей насамперед шляхом державної підтримки самостійної зайнятості населення, офіційного визнання діяльності такої особи, можливості забезпечувати наведеною діяльністю власне соціальне страхування та забезпечення; самозайнята особа, поряд із додатковими можливостями щодо реалізації власних потреб, гарантування прав, свобод та інтересів, набуває також і відповідний перелік додаткових, залежно від особливостей провадження власної діяльності може також одночасно виступати як податковий агент, платник податку, роботодавець, застрахована особа та/або страхувальник.

Отже, основу правового регулювання цієї діяльності складає Конституція України. По-друге, здійснення праці самозайнятих осіб відбувається в межах конституційних прав і свобод. По-третє, у повсякденній діяльності діяльність самозайнятих осіб регулюється здебільшого Конституцією України, Кодексом законів про працю України. Щодо конкретних видів діяльності, то наявні спеціальні підзаконні акти, які регулюють порядок здійснення трудової діяльності самозайнятих осіб. Варто зазначити, що нерегульованість цієї форми зайнятості населення основними актами трудового законодавства має негативний наслідок для регулювання цих правовідносин. За винятком деяких розбіжностей в законодавстві, самозайнята особа має аналогічний обсяг прав, як і найманий працівник. Законодавчі визначення понять «самозайняті особи», «особи, що забезпечують себе роботою самостійно», «особи, що здійснюють незалежну професійну діяльність» не є тотожними. Навіть більше, поняття «особи, що здійснюють незалежну професійну діяльність» потребує уточнення шляхом внесення відповідних змін до законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кодекс законів про Працю: Закон України від 10.12.1971 № 322. *Відомості Верховної Ради України*. 1971 р. додаток до № 50. Ст. 375
2. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. *Голос України*. 2003. № 115.
3. Купалова Г.І. Соціально-економічний аналіз самозайнятості сільського населення: методологічні та практичні аспекти. *Зайнятість та ринок праці*. Вип.17. К.: НЦ ЗРП.202. С. 3-13
4. Кільницька О.С. Особисте підсобне господарство населення як форма зайнятості в сільському господарстві. *Економіка АПК*. 1998. № 11. С. 93-95
5. Сіроха Д.І. Особливості правового регулювання трудових відносин за участю фізичної особи підприємця як роботодавця : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2010. 16 с.
6. Податковий кодекс України: Закон від 02 груд. 2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст. 112
7. Пилипенко П. Проблеми теорії трудового права : монографія. Львів: вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 1999. 214 с.
8. Жернаков В.В. Соціально-трудова відносина: поняття, суб'єкти, правове регулювання. *Право України*. 1999. № 10. С. 40–46.